

Analysis of the Twelfth-Grade Arabic Textbook for Literature and Humanities Based on Cunningsworth's (1995-2007) Evaluation Checklists

Ali Khalghi^{1*} , Poursan Rezaei Choshali²

1. Assistant professor in Department of Arabic Language and Literature Education, Farhangian University, Tehran, Iran.
2. Assistant professor in Department of Arabic Language and Literature Education, Farhangian University, Tehran, Iran.

!

ARTICLE INFO

Received: 2023/08/26

Revised: 2024/01/20

Accepted: 2024/01/30

Keywords:

Evaluation, Cunningsworth's Criteria, Textbook, Twelfth-Grade Arabic.

Abstract

The role of textbooks in learners' education is undeniable. Considering the importance of developing educational resources and addressing the shortcomings of textbooks in the field of teaching Arabic to non-native speakers, analyzing and evaluating these resources is essential. Therefore, the present study evaluates the textbook "Arabic, the Language of Quran 3" for the twelfth grade in the field of Literature and Humanities (academic year 2025-2026) with the aim of improving the quality of Arabic educational resources. The research is based on a referential -analytical method with a critical approach and has a mixed-method nature. Utilizing Cunningsworth's (1995) textbook evaluation checklists, it examines, analyzes, and assesses the book. Employing a single-case study design, the evaluation focused on; a single textbook has been studied. Classified as applied research, the findings can inform textbook developers and curriculum designers. The results of the study showed that the twelfth-grade humanities textbook has a logical and cultural structure regarding linguistic organization and vocabulary selection. However, it has serious weaknesses in communication skills (speaking Arabic, listening, interaction). Its approach remains translation-oriented and traditional, not skill-based. In terms of structure, content, and alignment with official educational goals, the twelfth-grade Arabic textbook is successful, but it requires serious revision in strengthening communication skills, visual appeal, and educational innovation.

Citation: Khaleghi, A., & Rezaei Choshali, P. (2026). Analysis of the Twelfth-Grade Arabic Textbook for Literature and Humanities Based on Cunningsworth's (1995-2007) Evaluation Checklists. *Journal of Curriculum Research*, Vol.16, No.1, Ser 31. 275-300, DOI: 10.22099/JCR.2026.8970

* Corresponding Author: E-mail address: a.khaleghi@cfu.ac.ir

COPYRIGHTS ©2026 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the Original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publisher

Extended Abstract

Introduction

As the primary pillar of educational systems, the textbook plays a central and undeniable role in guiding the learning process and shaping teachers' pedagogical orientations in the classroom. In the context of teaching Arabic as a second or foreign language, the efficacy of instructional materials directly influences learners' language proficiency. Despite continuous revisions in textbook compilation and recent emphasis on modern pedagogical approaches, systematic and scholarly evaluation of coursebooks remains essential. Such critiques help identify strengths and shortcomings, paving the way for curriculum developers and authors to implement constructive revisions in future editions.

The present study aims to assess and comprehensively evaluate the grade twelve Arabic textbook for the Literature and Humanities branch entitled Arabic, the Language of the Quran 3 against the criteria proposed in Cunningsworth's textbook evaluation framework. The study seeks to determine the degree to which this textbook conforms to standard curriculum design indicators and successfully integrates the core language skills.

Methodology

This applied study adopted an evaluative, critical case study design using directed deductive qualitative content analysis. The target corpus comprised the entirety of the grade twelve Humanities Arabic textbook published for the 2025-2026 academic year. The research instrument was a researcher-developed structured checklist grounded in Cunningsworth's model (1995), encompassing coursebook design, linguistic organization, instructional content, and the four language skills. To control for subjectivity, inter-coder reliability was confirmed through independent co-coding by an Arabic education expert.

Findings

The evaluation revealed that the textbook demonstrates acceptable performance in terms of linguistic organization, vocabulary selection, logical sequencing, cultural

appropriateness, and alignment with the formal educational objectives of the national curriculum. Nonetheless, significant deficiencies were identified concerning the balanced cultivation of the four language skills, particularly the active communicative competencies of speaking, listening, and oral interaction. The instructional framework remains predominantly traditional and grammar-translation-oriented rather than skill-based. Furthermore, the textbook requires substantial improvement regarding visual appeal, pedagogical innovation, and communicative task diversity.

Although the grade twelve Humanities Arabic textbook fulfills the declarative grammatical goals of the official curriculum, it falls short in promoting communicative competence and meaningful language use in authentic contexts. Consequently, an extensive overhaul in task design, substantial reinforcement of listening and speaking components, integration of a communicative skill-based syllabus, and enhanced visual aesthetics are strongly recommended for future editions.

Keywords: Content Analysis, Arabic Language Teaching, Grade 12 Arabic, textbook evaluation, humanities curriculum, Cunningsworth Model, Language Skills.

Conclusion

An analytical evaluation of the Arabic textbook Arabic, Language of Quran 3 (12th grade, Humanities) based on Cunningsworth's 30 criteria revealed that, from the perspectives of instructional design, content, objectives, and organization, this book is a coherent and purposeful work that ...aligns closely with the national educational policy framework. By adopting a text-based approach and inductive grammar instruction, the authors have successfully maintained logical continuity between the previous grade levels and this one, guiding the learning process from simple to complex concepts. From Cunningsworth's perspective, a proper language textbook must strike a balance among the four skills, educational objectives, cultural appropriateness, and the actual needs of the learner.

The findings of this analysis indicate that the 12th-grade Arabic textbook demonstrates high alignment with the aforementioned criteria in areas such as the authenticity of texts, educational coherence, compatibility with Islamic culture and values, and clarity of grammar and vocabulary. However, in areas such as skill diversity, communicative aspects of language, speaking and listening exercises, and visual appeal and motivational design, it falls short of international standards. On average, the overall alignment of this book with Cunningsworth's criteria was estimated at approximately 75 percent. This figure indicates that the book is academically and structurally acceptable, yet it requires revision and updating in the area of communicative skills and teaching methodologies.

An important point is that the primary aim of this book is not to teach Arabic for everyday use, but rather to develop the ability to comprehend and translate religious, Quranic, and literary texts. Accordingly, its emphasis on translation, syntax, and specialized vocabulary is entirely logical and consistent with the educational objectives of Iran's formal education system. However, if the future approach to Arabic instruction shifts towards becoming more practical and communicative, this book will need to be revised in terms of content and skills to be able to meet the linguistic and communicative needs of students in today's world. In sum, the 12th-grade Arabic textbook can be considered a purposeful, coherent, and culturally grounded work that has succeeded in its educational mission, yet it requires development and redesign from the perspective of a communicative and comprehensive language teaching approach. Incorporating listening and speaking exercises, visual variety, group activities, and self-study tasks could transform this book into a more comprehensive work that better aligns with global standards of language education.

تحلیل کتاب عربی پایه دوازدهم ادبیات و انسانی بر مبنای شاخص‌های انتخاب مناسب کانینگزورث (۱۹۹۵-۲۰۰۷)

علی خالقی^{۱*}، پوران رضائی چوشلی^۲

۱. استادیار گروه آموزش زبان و ادبیات عربی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

۲. استادیار گروه آموزش زبان و ادبیات عربی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

چکیده

کتاب درسی در یادگیری فراگیران نقشی انکار ناپذیر دارد، با توجه به اهمیت تولید منابع آموزشی و رفع نواقص کتاب‌های درسی در حیطه آموزش زبان عربی به غیرگوش‌وران، بررسی و تحلیل منابع آموزشی ضرورت دارد، بنابراین، جستار پیش‌رو کتاب درس «عربی زبان قرآن ۳» مقطع دوازدهم رشته ادبیات و علوم انسانی (۱۴۰۴) را با هدف بهبود کیفی منابع آموزشی زبان عربی مورد ارزیابی قرار می‌دهد، پژوهش مبتنی بر روش استنادی-تحلیلی با رویکرد انتقادی بوده و دارای ماهیتی تلفیقی است که با بهره‌گیری از شاخص‌های ارزیابی کتاب الگوی کانینگزورث (۱۹۹۵-۲۰۰۷) به بررسی، تحلیل و ارزیابی کتاب می‌پردازد، نوع پژوهش مطالعه موردی است، یک کتاب درسی مورد مطالعه قرار گرفته است، از جهت نتیجه نوع مطالعه کاربردی است و نتیجه این پژوهش می‌تواند مورد استفاده مؤلفان کتاب درسی قرار گیرد، نتایج بررسی نشان داد: کتاب دوازدهم انسانی از نظر سازمان زبانی و انتخاب واژگان ساختار منطقی و فرهنگی دارد، اما در مهارت‌های ارتباطی (به زبان عربی سخن گفتن، شنیدن، تعامل) ضعف جدی دارد. رویکرد آن همچنان ترجمه‌محور و سستی است، نه مهارت‌محور، کتاب عربی دوازدهم از نظر ساختار، محتوا و هماهنگی با اهداف رسمی آموزش موفق است، اما در تقویت مهارت‌های ارتباطی، جذابیت دیداری و نوآوری آموزشی نیازمند بازنگری جدی است.

اطلاعات مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۲/۰۱

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۶/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۷/۱۵

واژه‌های کلیدی:

سنجش، شاخص‌های کانینگزورث، کتاب درسی، عربی پایه دوازدهم.

استناد: خالقی، ع. و رضائی چوشلی، پ. (۱۴۰۵). تحلیل کتاب عربی پایه دوازدهم ادبیات و انسانی بر مبنای شاخص‌های انتخاب مناسب کانینگزورث (۱۹۹۵-۲۰۰۷). مجله علمی پژوهشی «پژوهش‌های برنامه درسی» انجمن مطالعات برنامه درسی ایران. دوره شانزدهم، شماره اول، پیاپی ۳۱، بهار و تابستان ۱۴۰۵. ۲۷۵-۳۰۰.

DOI: 10.22099/JCR.2026.8970

* نویسنده مسئول: a.khaleghi@cfu.ac.ir

COPYRIGHTS ©2026 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the Original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publisher

مقدمه

همگام با پیشرفت‌های روز افزون تکنولوژی و روی کار آمدن منابع کمک آموزشی بروز شاهد هستیم که کتاب درسی در مدارس همچنان اقتدار خود را توانسته حفظ کند، پژوهش‌های آموزشی گواه این مطلب است که یادگیری فراگیران از راه آموزش، تدریس و کتاب‌های درسی صورت می‌گیرد (Mackeahine, 1986: 12) مدرّسان در کلاس درس، بیشتر وقت خود را صرف کاربرد کتاب‌های درسی می‌کنند بنابراین، انتخاب کتاب درسی مناسب، اهمیتی ویژه دارد (Miekeley, 2005) زیرا انتخاب کتاب درسی مناسب یکی از نخستین نیازهای آموزش زبان است (Kia Shemshaki & Sahraei: 2018)، اهمیت کتاب درسی در آموزش زبان خارجی تا حدی است که غالباً روش تدریس آموزشگر، از اهداف کتاب، روش ارائه محتوا و تمرینات آن خارج نیست، روش یادگیری زبان متأثر از کتاب آموزشی است (Mohammadi Rok'ati, 2016: 27) از این رو، شایسته است، نقد و بررسی و تحلیل علمی بر روی کتاب درسی صورت گیرد. نقد این کتاب‌ها در زمینه اصلاح و رفع نواقص محتوای مواد آموزشی در ویراست‌های بعدی به مؤلفان یاری می‌رساند و می‌تواند راهنمای ارزشمند مؤلفان بعدی باشد. هر چند رویکردهایی تازه نسبت به تحلیل نظام‌مند کتاب‌های درسی عربی‌آموزی صورت گرفته است، اما همچنان نیاز به بررسی اصولی این کتاب، کاملاً احساس می‌شود. در ارزیابی کتاب این پرسش به میان می‌آید که «چرا مجموعه آموزشی بررسی می‌شود؟» یافتن نقاط ضعف و قوت یک مجموعه آموزشی، تناسب آن مجموعه با اهداف دوره آموزشی می‌تواند دلایلی ارزیابی باشد (Cunningsworth, 1995) هدف پژوهش، سنجش میزان موفقیت کتاب درسی عربی پایه دوازدهم رشته ادبیات و علوم انسانی بر مبنای شاخص‌های کانیگزورث (۱۹۹۵-۲۰۰۷) است. به این منظور مطالعه موردی بر کتاب انجام گرفت تا مشخص شود عناصر این شاخص‌ها تا چه حد در کتاب رعایت شده است. در این پژوهش، جهت ارزیابی ویژگی‌ها و ابعاد گوناگون این کتاب ذیل هر یک از شاخص‌های سی‌گانه‌ای که کانیگزورث در انگاره خود معرفی کرده است بررسی شده و میزان مطابقت یا عدم مطابقت این کتاب با شاخص‌های مذکور بیان می‌شود.

پرسش‌های پژوهش

- ۱- باتوجه به شاخص‌های کانیگزورث، میزان برخورداری کتاب در رعایت شاخص‌های طراحی کتاب چگونه است؟
- ۲- باتوجه به شاخص کانیگزورث میزان موفقیت کتاب در استفاده از چهار مهارت گفتاری، نوشتاری، خوانایی و شنیداری چگونه است؟

پیشینه پژوهش

براساس جستجوهای انجام شده پیرامون نظریه کانیگزورث و تطبیق آن بر روی کتاب‌های درسی، پژوهش‌های مرتبط به شرح زیر است:

گراهام لاکا (۲۰۰۵) در کتاب «دستور زبان انگلیسی کاربردی»^۱ ضمن تأکید بر دستور کاربردی، به تفاوت‌های زبان گفتار و نوشتار در حوزه دستور زبان توجه نشان می‌دهد و دستور زبان را فراتر از یک سری قواعد و قوانین محدود می‌داند. این کتاب در اصل به عنوان راهنمایی برای معلمان نگاشته شده است، اما نویسنده آن را برای خودآموزی نیز

¹. Graham Lock

². Functional English Grammar

مناسب می‌داند. هم‌چنین، افزون بر نکات آموزشی دستور زبان، معیارهایی برای ارزش‌گذاری کتاب‌های درسی و منابع مرجع، آموزش دستور را ارائه می‌دهند و هم‌چنین، به تبیین برخی از مشکلاتی می‌پردازند که زبان‌آموز هنگام یادگیری دستور زبان ممکن است با آن‌ها مواجه شود. این امر به افزایش درک متقابل معلم و زبان‌آموز می‌انجامد.

هینکل^۱ و فوتوز^۲ (۲۰۰۷) در کتاب «تدریس در یادگیری زبان دوم: چشم‌اندازهای جدید»^۳ و در فصل‌های مربوط به دستور زبان، در هر فصل رویکردهای گوناگون به آموزش دستور زبان را معرفی می‌کنند. در واقع، فصل‌های این مجموعه رویکردهای گوناگونی را برای تدریس دستور زبان در چارچوب‌ها و روش‌های گوناگون ارائه می‌دهند. این رویکردها بسته به اینکه زبان انگلیسی زبان اول تلقی شود یا به عنوان زبان دوم، متفاوت هستند. در هر یک از آن‌ها، نوع کلاس، انتخاب رویکرد مناسب تدریس و نوع نیاز زبان‌آموزان متفاوت می‌گردد. این کتاب دارای سه بخش است: بخش اول آن به روش‌های گنجانیدن دستور زبان در برنامه‌های درسی زبان‌آموزان غیرانگلیسی‌زبان و تفاوت‌هایی که با کلاس‌های زبان‌آموزان انگلیسی‌زبان دارد می‌پردازد. هم‌چنین در این بخش تأکید بر دو روش رویکرد ارتباطی و تکلیف‌محور است.

کیاشمشکی و همکاران (۱۳۹۷) پژوهشی با عنوان «ارزیابی مجموعه آموزشی فارسی شیرین است بر مبنای مجموعه شاخص‌های کانینگزورث»^۴ در مجله زبان پژوهی انتشار داده‌اند. هدف این مقاله، ارزیابی کتاب مقدماتی فارسی شیرین است نوشته شعبانی جدیدی و بروکشا، بر پایه شاخص‌های ارزیابی کتاب درسی مناسب کانینگزورث^۵ است. مجموعه فارسی شیرین است با تمرکز همزمان بر توانش دستوری و ارتباطی، فارسی را آموزش دهد. به باور نگارندگان، این کتاب از یک سو برای افرادی که زبان مادری آن‌ها فارسی بوده و تا اندازه‌ای با فارسی گفتاری آشنا هستند و از سوی دیگر، برای کسانی که زبان مادری آن‌ها فارسی نبوده و در پی یادگیری فارسی هستند، مناسب است. بررسی این شاخص‌ها، نشان داد مجموعه آموزشی فارسی شیرین است با وجود آن که بسیار در پی رعایت اصول جدید آموزش زبان است، اما به دلایلی از جمله نداشتن تنوع تکلیف‌های ارتباطی، عدم توجه کافی به مهارت شنیدن و نوشتن، صحافی چپ به راست کتاب، فایل صوتی مصنوعی که اطلاعات پس‌زمینه را ندارد و مواردی از این دست، با یک مجموعه آموزشی استاندارد فاصله بسیاری دارد.

عباسی و همکاران (۱۳۹۹) مقاله‌ای با عنوان «تحلیل سلسله‌العربیة للعالم و کتاب مینا فی تعلیم اللغة العربیة والفارسیة من وجهة نظر المدرّسين»^۶ در مجله دراسات فی تعلیم اللغة العربیة وتعلّمها منتشر کرده‌اند. این پژوهش از روش گردآوری اطلاعات و روش میدانی با استفاده از ابزار پرسش‌نامه برای ۱۰ نفر از مدرسان زبان فارسی و ۱۰ نفر از مدرسان زبان عربی استفاده کرده است. نتایج کلی ارزیابی دو مجموعه آموزشی «مینا» (برای فارسی) و «العربیة للعالم» (برای عربی) نشان داد که مجموعه آموزشی «العربیة للعالم» در مقایسه با مجموعه «مینا» در زمینه آموزش قواعد، ارائه موضوعات مرتبط با نشانگرهای آواشناسی و آموزش تلفظ، انعکاس نشانگرهای گفتمان در محتوای کتاب، تحقق نشانگرهای طبقه‌بندی، اصول و جهت‌گیری‌های آموزشی و نیز شیوه‌های آموزش و یادگیری برتر است. هم‌چنین هر دو مجموعه آموزشی، نشانگرهای زبان عامیانه و فصیح را به طور متوازن بررسی کرده‌اند.

1. Hinkel

2. Fotos

3. Teaching in Second Language Learning: New Perspectives

4. Shabani-Jadidi & Brookshaw, 2010

5. Cunningsworth, 2005

الماسی و همکاران (۱۴۰۲) مقاله‌ای با موضوع «ارزیابی مجموعه آموزشی «آموزش کاربردی واژه» بر مبنای شاخص‌های کانیگزورث» در مجله مطالعات آموزش بین‌المللی زبان فارسی به چاپ رسانیده‌اند. هدف مقاله ایشان، ارزیابی مجموعه «آموزش کاربردی واژه» نوشته رضامراد صحرایی و همکاران براساس شاخص‌های کانیگزورث است. مجموعه آموزش کاربردی واژه با هدف آموزش واژه‌ها و عبارت‌های پرکاربرد زبان فارسی طراحی و تدوین شده است. نتایج بررسی مجموعه «آموزش کاربردی واژه» نشان می‌دهد که شاخص‌ها و معیارهای کانیگزورث در حد قابل قبولی رعایت شده است.

علی محمدیارلو (۱۴۰۳) مقاله‌ای با موضوع «ارزیابی مجموعه زبان فارسی بر مبنای شاخص‌های انتخاب کتاب مناسب کانیگزورث (۱۹۹۵) در مجله پژوهشنامه آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان منتشر نمود. این پژوهش، مجموعه ۱۰ جلدی زبان فارسی تألیف احمد صفارمقدم را بر اساس معیارهای مذکور سنجیده است. روش انجام پژوهش، تحلیلی-توصیفی و یک ارزیابی پیش از استفاده است و نشان می‌دهد که این منبع تا حد بسیاری با معیارهای مد نظر، تناسب دارد.

حنیفی و همکاران (۱۴۰۳) مقاله‌ای با عنوان «ارزیابی کتاب مینا ۱ بر اساس تلفیقی از انگاره مک دانو و کانیگزورث» در مجله مطالعات آموزش آموزش بین‌المللی زبان فارسی منتشر نموده‌اند. مجموعه کتاب‌های مینا - تألیف‌شده در بنیاد سعدی برای آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان - از جمله کتاب‌های آموزش زبان فارسی هستند که در مراکز گوناگون به کار می‌روند. این پژوهش که با روش توصیفی - تحلیلی و رویکرد انتقادی صورت گرفته بر آن است تا ویراست اول از کتاب نخست این مجموعه را بررسی کند تا با دریافت ویژگی‌ها و نقاط قوت و ضعف آن، نخست به مؤلفان در فرایند چاپ ویراست‌های جدید کمک کند و مطالبی را که از نظر دورمانده روشن سازد، نتایج نشان می‌دهد: اشکالات آموزشی فراوان در بخش دستور زبان و کشف قاعده‌های دستوری، اشکالات متعدد نگارشی و ویرایشی که در کتاب آموزش زبان اهمیت دوچندان دارد، الگوهای نادرست در تمرین‌های کتاب و مغایرت‌های فرهنگی کتاب با فرهنگ ایرانی و اسلامی.

مبانی نظری

کتاب درسی

کتاب درسی یک ابزار یادگیری است که بین آموزشگر و فراگیر به اشتراک گذاشته می‌شود، «برنامه‌ای برای یادگیری، دستورالعملی شفاف برای چگونگی آموزش آن در کلاس و همچنین بانکی از منابع و ایده‌هاست» (Nunan, 2003: 226)، کتاب درسی در همه سطوح تعلیم و تربیت به عنوان ابزار مهم آموزش مطرح است (Armand, 2020: 4). برای مقاصد آموزشی نوشته و انتشار یافته است و در قالب درون‌داد نظام آموزشی تلقی می‌گردد (Nourian, 2014). مک دانو و شاو (Mc Donough & Shaw, 2003) درمورد اهمیت کتاب درسی معتقدند: «مهم‌ترین معیار موثر برای موفقیت دانش‌آموزان کتاب درسی است» به دلیل اهمیت بالای کتاب درسی به عنوان عنصر ضروری و لازم در کلاس‌های آموزش زبان، کتاب‌های درسی باید به دقت ارزشیابی و انتخاب شوند تا از هرگونه تأثیر منفی بر زبان‌آموزان جلوگیری شود» (Litz, 2000).

نظریه کانینگزورث در ارزیابی کتاب‌های درسی آموزش زبان

توجه به ارزیابی نظام‌مند مواد آموزشی از دهه ۱۹۸۰ با مطالعاتی از سوی پژوهشگرانی مانند سووالز^۱ (Swales, 1980)، الرایت^۲ (Allwright, 1981) و اونیل^۳ (O'Neill, 1982) آغاز شد. در این دوره، نیاز به رویکردی اصلی برای ارزشیابی متون درسی احساس شد زیرا متون موجود برای گروه‌های گوناگون فراگیران مناسب تشخیص داده نمی‌شدند (McGrath, 2002. Mc Donough, & Shaw, 2003). در ادامه، چارچوب‌های نظری متعددی توسط پژوهشگرانی همچون (Mc Donough, & Shaw, 2002. Breen, 1987, Williams, 1983, Cunningsworth, 1995, Sheldon, 1988,) (McGrath, 2002) برای ارزیابی مواد آموزشی ارائه شد. با وجود تحولات روش‌ها و ابزارهای آموزشی، کتاب‌های درسی همچنان به عنوان منبعی اولیه و حیاتی در آموزش مطرح هستند. کانینگزورث (۱۹۹۵) اشاره می‌کند که اکثر معلمان از کتاب‌های چاپی استفاده می‌کنند. همچنین فواید کتاب درسی شامل ارائه چارچوب مشخص برای برنامه درسی، استانداردسازی فرآیند آموزش، افزایش کیفیت و صرفه‌جویی در وقت معلم ذکر شده است. گارینگر^۴ (۲۰۲۰) بر پایداری تقاضا برای کتاب درسی، و مک‌داو و شلو^۵ (۲۰۰۶) بر آن به عنوان مهمترین معیار موفقیت دانش‌آموزان تأکید دارند. از سوی دیگر، اهمیت انتخاب دقیق این مواد به دلیل تأثیر عمیق آن بر آموزش، انگیزه یادگیری و حتی مسائل مالی مورد توجه لیتز^۶ (۲۰۰۰) قرار گرفته است. ارزشیابی مواد آموزشی می‌تواند به صورت کلی توسط سازمان‌ها یا جزئی توسط معلمان در کلاس انجام شود. شلدون (۱۹۸۸) معتقد است که هیچ قانون جامع و یکدستی برای این امر وجود ندارد. کانینگوروس (۱۹۹۵) بر کاهش معیارها به تعداد قابل مدیریت و منطبق با اهداف تأکید می‌کند. مک‌دانو و شاو (۲۰۰۳) معیارها را به دو دسته بیرونی (ویژگی‌های ظاهری کتاب) و درونی (محتوای درس‌ها) تقسیم می‌کنند. همچنین، ارزشیابی می‌تواند در سه مرحله قبل، حین یا بعد از تدریس صورت پذیرد که هر کدام اهداف خاص خود را دنبال می‌کنند (Ruby & Mc Donough, & Shaw, 2003) در نهایت، پژوهشگران بر این باورند که روش ثابت و یکتایی برای ارزشیابی مواد آموزشی وجود ندارد و قالب ارزشیابی باید با اهداف و شرایط خاص هر موقعیت تطبیق داده شود (Tomlinson, 1999). نکته کلیدی، تمرکز بر معیارهای اساسی و پرهیز از غرق شدن در جزئیات فراوان است (Cunningsworth, 1995: 6).

آلن کانینگزورث^۷ از نظریه‌پردازان برجسته حوزه آموزش زبان دوم است که در کتاب مشهور خود با عنوان «گزینش کتاب دوره درسی»^۷ چارچوبی نظام‌مند برای ارزشیابی و انتخاب کتاب‌های درسی زبان ارائه داده است (Cunningsworth, 2005: 5). این چارچوب بر اساس اصول علمی و معیارهای کاربردی طراحی شده و به‌گونه‌ای گسترده در مطالعات تحلیل محتوای کتاب‌های آموزشی زبان مورد استناد قرار می‌گیرد. کانینگزورث (۱۹۹۵) معتقد است که کتاب‌های درسی نه هدف آموزش هستند و نه خود به تنهایی می‌توانند اهداف آموزشی را تعیین کنند؛ بلکه آن‌ها یکی از انواع مواد آموزشی هستند که باید در خدمت فرآیند یاددهی - یادگیری قرار گیرند. هدف اصلی او از ارائه این چارچوب، کمک به معلمان و مدرسان زبان است تا بتوانند مجموعه‌های آموزشی موجود را به‌صورت نظام‌مند ارزشیابی

1. Swales

2. Allwright

3. O'Neill

4. Garinger

5. Litz

6. Alan Cunningsworth

7. Choosing Your Coursebook

کرده و مناسب‌ترین گزینه را با توجه به اهداف آموزشی، نیازهای زبان‌آموزان و شرایط آموزشی انتخاب کنند. بنابراین، نظریه کانینگزورث به عنوان یک چارچوب جامع و کاربردی، ابزار تحلیلی مناسبی برای ارزیابی کتاب‌های درسی زبان ارائه می‌دهد. این رویکرد با تأکید بر نیازهای یادگیرنده، انطباق فرهنگی، توازن مهارت‌ها و کاربرد واقعی زبان، معیاری علمی برای سنجش کیفیت مواد آموزشی فراهم کرده و در مطالعات متعددی در حوزه آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان مورد استفاده قرار گرفته است.

روش پژوهش

این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از حیث رویکرد و شیوه گردآوری و تحلیل داده‌ها، یک مطالعه موردی مبتنی بر تحلیل محتوای کیفی جهت‌دار^۱ رویکرد ارزیابانه و انتقادی است. در این روش، با توجه به اینکه مقوله‌ها و مؤلفه‌های تحلیل از پیش بر اساس یک چارچوب نظری و الگوی استاندارد تدوین می‌شوند، مؤلفه‌ها و معیارهای ارزیابی برگرفته از الگوی کانینگزورث (۱۹۹۵) به عنوان چارچوب مفهومی پیشینی، مبنای تحلیل قرار گرفتند. جامعه و نمونه پژوهش، کتاب درسی عربی پایه دوازدهم رشته ادبیات و علوم انسانی است که به شیوه تمام‌شماری مورد واکاوی قرار گرفت. ابزار پژوهش، چک‌لیست ساختاریافته محقق‌ساخته منطبق بر مؤلفه‌های الگو شامل جنبه‌های محتوایی، روش‌شناختی، زبانی و ساختار ظاهری بود.

به منظور تضمین اعتمادپذیری و افزایش عینیت و پایایی تحلیل‌ها کاهش خطای سوگیری و ذهنیت‌پژوهشگر، از روش پایایی میان‌کدگذاران استفاده شد. بدین منظور، افزون بر پژوهشگر اصلی، یک نفر از متخصصان آموزش زبان عربی و آشنا با الگوهای نقد و تحلیل کتب درسی و چارچوب کانینگزورث به صورت مستقل بخش‌هایی از کتاب درسی را بر اساس همان چک‌لیست کدگذاری و ارزیابی نمود. سپس میزان توافق میان دو ارزیاب با استفاده از فرمول ضریب توافق هولستی محاسبه شد که ضریب به دست آمده برابر با ۰/۸۶ بود از آنجا که ضرایب بالاتر از بالاتر از ۰/۷۰ نشان‌دهنده پایایی و اعتمادپذیری قابل قبول در پژوهش‌های کیفی است، همگرایی مناسبی میان ارزیابی‌ها حاصل شد و در موارد اندک عدم انطباق نیز از راه بحث و اجماع نظر، تصمیم نهایی اتخاذ شد.

جدول ۱. شاخص‌های ارزیابی کتاب الگوی کانینگزورث (۱۹۹۵-۲۰۰۷)

ردیف	شاخص کانینگزورث	محور ارزیابی
۱	طراحی و سازمان‌دهی کتاب	ساختار کلی، انسجام محتوایی، فهرست مطالب و نحوه چینش بخش‌های گوناگون کتاب
۲	سازمان‌دهی آموزشی و ارائه مطالب	توالی منطقی دروس و نحوه استخراج قواعد از متن
۳	انتخاب و سطح‌بندی محتوا	تناسب موضوعات با سطح علمی و سنی دانش‌آموزان
۴	سازمان‌دهی زبانی	هماهنگی قواعد و واژگان هر درس با یکدیگر و رعایت تدریج در آموزش دستور زبان

^۱ - Directed Qualitative Content Analysis

۵	مهارت‌های زبانی	میزان توجه به چهار مهارت اصلی و ترجمه
۶	آموزش واژگان	نحوه انتخاب، ارائه، تکرار و تمرین واژگان جدید در بافت‌های گوناگون
۷	آواشناسی و تلفظ	وجود اعراب‌گذاری، فایل‌های صوتی و تمرین‌های تلفظ و لحن صحیح
۸	گفتار و گفتمان	وجود مکالمه، دیالوگ، فعالیت‌های شفاهی و تعامل گروهی در موقعیت‌های واقعی
۹	تناسب موضوعات	ارتباط موضوعات درسی با علایق، نیازها و مسائل روزمره و معاصر دانش‌آموزان
۱۰	تناسب فرهنگی و ارزش‌ها	انطباق محتوا با فرهنگ بومی و انتقال ارزش‌های اخلاقی و دینی.
۱۱	اصالت و اعتبار متون آموزشی	استفاده از متون اصیل، معتبر بدون دستکاری‌های نامناسب
۱۲	ارائه و آموزش دستور زبان	شیوه ارائه قواعد (استقرایی یا قیاسی)، وضوح توضیحات و کاربرد ارتباطی یا غیرارتباطی آن
۱۳	انسجام تمرین‌ها	ارتباط مستقیم تمرین‌ها با متن و قواعد درس، تنوع و خلاقیت در طراحی تمرین‌ها
۱۴	تعادل بین ساختار و معنا	آموزش هم‌زمان ساختارهای دستوری و معنا/کاربرد آن‌ها
۱۵	مهارت خواندن و درک مطلب	وجود متون مناسب، تمرین‌های پیش‌خوانی، پس‌خوانی و درک عمیق
۱۶	مهارت نوشتن	وجود فعالیت‌های نوشتاری (از ترجمه تا تولید جمله)
۱۷	مهارت شنیدن	وجود تمرین‌های شنیداری هدفمند و استفاده از فایل صوتی
۱۸	مهارت گفتن	وجود موقعیت‌های گفت‌وگو، بحث گروهی و فعالیت‌های شفاهی برای تولید زبان.
۱۹	یکپارچگی مهارت‌ها	ارتباط و هماهنگی میان چهار مهارت زبانی در قالب فعالیت‌های چندبعدی (تلفیقی).
۲۰	ارتباط با اهداف آموزشی	هم‌راستایی کامل محتوای کتاب با اهداف کلان و رسمی نظام آموزشی (مانند فهم قرآن و متون دینی).
۲۱	تناسب با سطح یادگیرنده	میزان دشواری یا سادگی واژگان، قواعد و متون نسبت به پیش‌زمینه و توانایی‌های دانش‌آموز
۲۲	تناسب با نیازهای زبان‌آموزان	پاسخ‌گویی به نیازهای واقعی، تحصیلی و هویتی زبان‌آموزان
۲۳	نقش معلم در فرآیند آموزش	میزان وابستگی کتاب به معلم و ارائه راهنمایی‌های کافی برای معلم (در کتاب معلم یا مقدمه)
۲۴	امکان خودآموزی	قابلیت کتاب برای مطالعه و یادگیری مستقل توسط دانش‌آموز
۲۵	منابع و ابزارهای پشتیبان	وجود منابع جانبی مانند کتاب کار (workbook)، کتاب گویا، نرم‌افزار و راهنمای تدریس.
۲۶	طراحی بصری و صفحه‌آرایی	کیفیت صفحه‌آرایی، نوع فونت، رنگ‌بندی، نظم جدول‌ها و استفاده از تصاویر و نمودارها
۲۷	جذابیت و انگیزش‌آفرینی	توانایی محتوا و ظاهر کتاب در ایجاد انگیزه‌ی درونی و بیرونی و لذت‌بخشی به فرایند یادگیری

۲۸	ارزیابی و سنجش یادگیری	وجود ابزارهای سنجش (مانند بخش خودآزمایی، پرسش‌های پایانی) و بازخورد مناسب برای فراگیر
۲۹	پیوستگی با سطوح قبلی و بعدی آموزش	تداوم منطقی محتوا با کتاب‌های سال‌های قبل و آماده‌سازی برای سطوح بالاتر
۳۰	تناسب کلی و ارزیابی نهایی	جمع‌بندی نهایی از میزان موفقیت کتاب در تحقق هم‌زمان اهداف محتوایی، ساختاری، مهارتی و فرهنگی

یافته‌ها

- شاخص طراحی و سازمان‌دهی کتاب

نخستین شاخص در کتاب عربی دوازدهم رشته انسانی بر مبنای ساختار منسجم و پیوسته استوار است و بیشتر تمرکز پدیدآورندگان کتاب (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی) کتاب بر مهارت خواندن و ترجمه است لذا مهارت‌های گفتاری و شنیداری ضعیف و کم اثر جلوه نموده است؛ برای مثال در درس اول کتاب با عنوان اشعار منسوب به امام علی (ع) آمده است:

النَّاسُ مِنْ جِهَةِ الْآبَاءِ أَكْفَاءُ	أَبُوهُمْ أَدَمٌ وَ الْأُمُّ حَوَاءُ
وَ قَدَرُ كُلِّ امْرِئٍ مَا يَحْسُنُهُ	وَ لِلرِّجَالِ عَلَى الْأَفْعَالِ أَسْمَاءُ
فَقَزَّ بَعْلِمٍ وَلَا تَطْلُبْ بِهِ بَدَلًا	فَالنَّاسُ مَوْتِي وَ أَهْلُ الْعِلْمِ أَحْيَاءُ

(Textbook, 2025: 2)

طراحی مرحله‌ای از متون دینی به مفاهیم اجتماعی، نشان‌دهنده انسجام محتوایی است؛ این انسجام باعث می‌شود زبان‌آموزان مسیر یادگیری را تدریجی و منطقی طی کنند. اهمیت این شاخص در آن است که بدون سازمان‌دهی درست، سایر بخش‌ها مثل انتخاب محتوا (شاخص ۳) یا آموزش دستور زبان (شاخص ۱۲) کارآمدی خود را از دست می‌دهند. بنابراین طراحی مجموعه، ستون فقرات کل کتاب است و کیفیت نهایی آموزش را تعیین می‌کند.

در بخش سخنی با دبیران، رویکرد و هدف کتاب به وضوح شرح داده شده است و شروطی برای دبیر تعیین شده، عبارتند از گذران دوره آموزشی توجیهی ضمن خدمت تدریس عربی پایه هفتم تا یازدهم، بررسی کتاب معلم (Textbook, 2025: 1) در ساختار به فهرست توجه شده است، بخش فهرست به عنوان پلی بین ادعاهای مؤلفان و آن چیزی است که در عمل در محتوای کتاب یافت می‌شود (Mc Donough, & Shaw, 2003: 54). فراگیر با مراجعه به فهرست مطالب درمی‌یابد که در بخش متن درس با چه محوری مواجه می‌شود و کدام قانده را از دستور زبان را در این درس می‌آموزد، در بخش المعجم به دانش واژگانی توجه شده است، ترجمه فارسی واژگان ذکر اما در بخش ذکر هم خانواده، مخالف، جمع واژه و زمان مضارع واژه منطق خاصی دیده نمی‌شود. درس اول ۱۳ واژه در بخش المعجم بیان شده، یک مورد مضارع فعل معرفی شده، جمع ۵ کلمه آورده شده، مخالف یک واژه فقط ذکر شده است. در همه درس‌های کتاب اجزای گوناگون کتاب (متن، لغت، قواعد، تمرین باهم منطبق بوده به عنوان نمونه در درس چهارم واژگان جدید در متن عنوان شده سپس در تمرین‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرند و این پیوستگی میان بخش واژه نامه و متن اصلی و تمرینات نشان دهنده رعایت اصل انسجام در طراحی است. نتیجه بررسی نخستین طراحی منظم و هدف‌دار، اما سنتی کتاب عربی یازدهم می‌باشد.

- شاخص سازمان‌دهی آموزشی و ارائه مطالب

در این کتاب توالی آموزشی منطقی است و از ساده به پیچیده در جریان است لذا، قواعد از متن استخراج می‌شود و تمرین‌های مرتبط ارائه می‌گردد و فاقد فعالیت‌های تعاملی و مرور میان‌درسی است، این شاخص بطور ویژه در کتاب عربی دوازدهم بررسی شده است:

مثال ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ﴾ (Textbook, 2025: 5)

ارائه تدریجی قواعد نحوی در قالب متن قرآنی، پیوندی میان آموزش زبان و ارزش‌های دینی ایجاد می‌کند. این نوع سازمان‌دهی باعث می‌شود زبان‌آموزان همزمان با یادگیری ساختار، معنا و کاربرد واقعی آن را درک کنند. ارتباط این شاخص با «تعادل بین ساختار و معنا» (شاخص ۱۴) پررنگ است زیرا آموزش زبان تنها زمانی پایدار می‌شود که ساختار و معنا در کنار هم ارائه شوند؛ پس در نتیجه ساختار ارائه منسجم اما محدود به ترجمه است.

- شاخص انتخاب و سطح‌بندی محتوا

درس چهارم کتاب شاهد موضوعات متنوع از قبیل شعر، علم، اخلاق، طبیعت هستیم، واژگان و قواعد متناسب با سطح دانش آموزان پایه دوازدهم است، هم‌چنین تعادل فرهنگی مناسب بین متن و تصاویر درس و حقیقت جامعه امروزی برقرار است، ولی سطح متون شعری برای دانش آموزان کمی دشوار به نظر می‌رسد:

«تَوَازُنُ الطَّبِيعَةِ جَمِيلٌ. خَلَقَ اللَّهُ لِلطَّبِيعَةِ نِظَامًا يَحْكُمُ جَمِيعَ الْمَوْجُودَاتِ مِنْ نَبَاتٍ وَ حَيَوَانٍ وَ كَائِنَاتٍ أُخْرَى يَعِيشُ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ؛ فَيَتَحَقَّقُ التَّوَازُنُ وَالْإِسْتِقْرَارُ فِيهَا. وَأَيُّ خَلَلٍ فِي نِظَامِهَا يُؤَدِّي إِلَى تَخْرِيبِهَا وَ مَوْتٍ مِنْ فِيهَا» (Textbook, 2025: 54)

متن کتاب یادآور حفاظت از محیط زیست، وظیفه‌ای دینی و عقلانی است و انتخاب موضوعات ملموس و فرهنگی مانند محیط زیست، افزون بر تناسب با سطح دانش آموزان، نشان‌دهنده توجه به نیازهای اجتماعی و اخلاقی آنان است. این شاخص با «تناسب موضوعات با علایق زبان‌آموزان» (شاخص ۹) و «تناسب فرهنگی» (شاخص ۱۰) ارتباط مستقیم دارد. سطح‌بندی محتوا تضمین می‌کند که دانش آموز نه دچار دشواری بیش از حد شود و نه با مطالب سطحی و بی‌ارتباط روبه‌رو شود. در نتیجه، یادگیری هم جذاب و هم مؤثر خواهد بود. نتیجه‌ای که حاصل شده است: محتوای هماهنگ با اهداف آموزشی، اما نیازمند تنوع در آموزش انواع چهارگانه مهارت‌های زبانی.

- شاخص سازمان‌دهی زبانی

قواعد و واژگان هر درس با متن همان درس هماهنگ است؛ و فرآیند آموزش‌ها تدریجی و منطقی‌اند و پیوند طبیعی میان دستور با متن برقرار است لذا آموزش گام‌به‌گام پیش می‌رود؛ و از کاستی‌های تمرین‌ها فقط ترجمه‌ای‌اند، مرور کلی دستور در پایان وجود ندارد:

«أَخَذَ الْمُزَارِعُ يُفَكِّرُ: لِمَاذَا إِزْدَادَ عَدَدُ فِرَّانِ الْحَقْلِ إِزْدِيَادًا كَبِيرًا؟» (Textbook, 2025: 56)

کاربرد مفعول مطلق در متن، نمونه‌ای از آموزش تدریجی دستور زبان است که هم به فهم ساختار کمک می‌کند و هم به تقویت مهارت نوشتن و گفتن. این شاخص با «ارائه دستور زبان» (شاخص ۱۲) و «تعادل بین ساختار و معنا» (شاخص ۱۴) هم‌پوشانی دارد. در واقع، سازمان‌دهی زبانی درست باعث می‌شود زبان‌آموزان قواعد را نه به‌صورت

خشک، بلکه در متن‌های واقعی و کاربردی بیاموزند؛ بنابراین کتاب منسجم و تدریجی مطالب را ارائه می‌دهد، اما فاقد بُعد کاربردی قواعد نحوی است.

- شاخص مهارت‌های زبانی

در مقدمه کتاب تمرکز نویسنده بر خواندن و ترجمه است و همچنین تأکید ویژه‌ای بر درک مطلب و ترجمه قوی شده است؛ و حال آنکه مهارت‌های گفتن، شنیدن و نوشتن بسیار محدودند و عدم تمرین گفتاری، شنیداری یا نوشتاری واقعی بر ضعف آن افزوده است:

«شیوه تألیف کتاب‌های عربی هفتم تا دوازدهم متن محوری است. انتظار می‌رود دانش آموزان پایه دوازدهم رشته ادبیات و علوم انسانی بتواند در پایان سال تحصیلی متون و عبارات ساده قرآنی، حدیث و نیز ترکیبات و عبارات عربی متون نظم و نثر فارسی را در حد ساختارهای خوانده شده، درست بخواند و معنای آنها را بفهمد و ترجمه کند» (Textbook, 2025: 1)

دانش آموز متن را با صدای بلند می‌خواند و آن را در گروه ترجمه می‌کند. تقویت مهارت خواندن و ترجمه در قالب فعالیت گروهی، نشان‌دهنده توجه به مهارت‌های ارتباطی است. هرچند تمرکز اصلی بر خواندن و ترجمه است، اما همین فعالیت زمینه‌ای برای گفتن و شنیدن نیز فراهم می‌کند. این شاخص با «یکپارچگی مهارت‌ها» (شاخص ۱۹) ارتباط دارد زیرا آموزش زبان زمانی موفق است که مهارت‌ها به صورت همزمان و مرتبط تقویت شوند. بنابراین، شاخص فوق در کتاب بر متناسب بودن با هدف «فهم متن» تأکید دارد، ولی کتاب عربی دوازدهم فاقد تعادل مهارتی است.

- شاخص آموزش واژگان

در کتاب با ۲۵۴ واژه جدید آشنا می‌شویم که برگرفته از قرآن و متون دینی است؛ و در هر درس فهرست واژه‌ها و تمرین‌های ترجمه وجود دارد و این واژگان به صورت هدف‌دار و با محوریت فرهنگی انتخاب شده‌اند. و از کاستی‌های آن می‌توان به حجم زیاد واژه‌ها و کمبود تمرین‌های کاربردی در بافت گفتاری یا شنیداری اشاره کرد.

«الْمُعْجَمُ: الدَّاءُ، الدَّوَاءُ، أَبْصَرَ، زَعَمَ، الْعَظْمُ، اللَّحْمُ، النَّحَاسُ» (Textbook, 2025: 4)

واژگان درس اول شامل: بیماری، درمان، نگاه کرد، گمان کرد، استخوان، گوشت، مس. واژگان هدفمند برگرفته از متون دینی و ادبی، افزون بر غنی‌سازی زبان‌آموز، پیوندی میان یادگیری زبان و فرهنگ ایجاد می‌کند. این شاخص با «تناسب فرهنگی» (شاخص ۱۰) و «یکپارچگی مهارت‌ها» (شاخص ۱۹) ارتباط دارد زیرا واژگان نه تنها ابزار فهم متن هستند بلکه پایه‌ای برای تقویت مهارت‌های خواندن، نوشتن و گفتن به شمار می‌روند. انتخاب دقیق واژگان، کیفیت یادگیری را پایدار و کاربردی می‌سازد؛ نتیجه بررسی این شاخص بیانگر دقت و تناسب موضوعات، اما با تمرین‌های محدود برای تثبیت مطالب است.

- شاخص آواشناسی و تلفظ

در کتاب به مهارت خوانداری توجه شده است، بارکدی در ابتدای کتاب وجود دارد و فراگیر با اسکن کردن آن، به فایل صوتی دسترسی خواهد داشت. استفاده از این فایل مهارت شنیداری و خوانداری دانش‌آموز را تقویت می‌کند از نظر

کانینگزورث (۱۹۹۵) وجود پرسش‌ها پیش از شنیدن که زبان آموزان را با موضوع فایل شنیدار آشنا کند یا سؤالاتی که زبان آموزان در شنیدن فایل به دنبال پاسخ آن باشند، این فعالیت را هدفمند می‌سازد در فایل صوتی کتاب به این بخش توجه نشده است.

ویژگی‌ها: اعراب‌گذاری کامل متون، توصیه به خواندن با صدای رسا، وجود «کتاب گویا».

نقاط قوت: دقت بالا در علامت‌گذاری و تلفظ نوشتاری.

کاستی‌ها: نبود تمرین شنیداری و آوایی در خود کتاب.

- «کتاب درسی کاملاً اعراب‌گذاری شده است تا دانش آموز دچار مشکل قرائت نشود، شایسته است طراحان آزمون، متون و عبارات امتحانی را کاملاً حرکت‌گذاری کنند» (Textbook, 2025: 2)

- «روخوانی دانش آموز و فعالیت‌های او در بخش مکالمه در طول سال نمره شفاهی دانش آموز را در نمره میان نوبت تشکیل می‌دهد» (همان)

- «يُحْكِي أَنَّ مَزَارِعًا كَانَتْ لَهُ مَزْرَعَةٌ كَبِيرَةٌ فِيهَا خَضِرَاوَاتٌ وَأَشْجَارٌ كَثِيرَةٌ وَكَانَ يُرَبِّي فِي مَزْرَعَتِهِ أَنْوَاعَ الطُّيُورِ، ذَاتَ يَوْمٍ لَاحَظَ الْمَزَارِعُ أَنَّ عَدَدَ أَفْرَاحِ الطُّيُورِ يَنْقُصُ تَدْرِيجًا» (Textbook, 2025: 55)

تمام کتاب با حرکات کامل ضبط شده تا دانش‌آموزان در خواندن دچار اشتباه نشوند.

ضبط کامل حرکات در متن، دقت تلفظ را تضمین می‌کند و مانع از خطاهای خواندن می‌شود. اهمیت این شاخص در آن است که تلفظ درست، پایه‌ای برای فهم معنا و تقویت مهارت شنیداری و گفتاری است. ارتباط آن با مهارت شنیداری (شاخص هفدهم کانینگزورث) و مهارت گفتاری (شاخص هجدهم) روشن است زیرا بدون تلفظ صحیح، ارتباط شفاهی و درک شنیداری دچار اختلال می‌شود؛ نتیجه بررسی این شاخص نشانگر دقت نوشتاری بالا در کتاب، لکن تمرین صوتی ناکافی در دروس آن می‌باشد.

- شاخص گفتار و گفتمان

دانش‌آموزان می‌توانند در درس پنجم شعر را حفظ کرده و در قالب گروهی اجرا کنند:

يا	الهي،	يا	الهي	يا	مُجِيبَ	الدَّعَوَاتِ
اجْعَلْ	اليومَ	سَعِيداً	وَ	كَثِيرَ	الْبَرَكَاتِ	
وَأَمَلًا	الصدرَ	انْشراحاً	وَ	فَمَيَّ	بِالْبَسَمَاتِ	
وَ	أَعْنَى	فِي	دُرُوسِي	أَدَاءِ	الوَاجِبَاتِ	
وَ	أُنِرَ	عَقْلِي	وَ	بِالْعُلُومِ	النَّافِعَاتِ	
وَاجْعَلْ	التَّوْفِيقَ	حَظِّي	وَ	نَصِيبِي	فِي	الْحَيَاةِ
وَأَمَلًا	الدُّنْيَا	سَلاماً	شَامِلًا	كُلَّ	الْجِهَاتِ	
وَ	أَحْمَنِي	وَ	أَحْمَ	شُرُورِ	الْحَادِثَاتِ	

(Textbook, 2025: 77)

در کتاب هیچ مکالمه یا فعالیت گفتاری در متن یافت نمی‌شود و تعامل شفاهی فقط به صورت خواندن شعر یا متن انجام می‌شود لذا فقدان آموزش گفت‌وگو، نوبت‌گیری و کاربرد زبان در موقعیت واقعی ملموس است. از نقاط قوت کتاب می‌توان به توجه غیرمستقیم به خواندن با صدا و ادب گفتار اشاره کرد.

اشاره به حفظ و اجرای شعر در گروه، هرچند محدود، نشان‌دهنده تلاش برای تقویت مهارت گفتاری است. این شاخص با «مهارت گفتن» (شاخص ۱۸) و «جذابت و انگیزش آفرینی» (شاخص ۲۷) پیوند دارد زیرا اجرای گروهی افزون بر تمرین زبان، انگیزه و اعتمادبه‌نفس دانش‌آموزان را افزایش می‌دهد. ضعف این بخش در نبود تمرین‌های دیالوگی، نشان‌دهنده نیاز به توسعه بیشتر است. لذا نتیجه آن تقریباً به فقدان آموزش گفتاری و تعاملی در کتاب عربی دوازدهم انجامیده است؛ بنابراین، این کتاب از نظر سازمان زبانی و انتخاب واژگان ساختار منطقی و فرهنگی دارد، اما در مهارت‌های ارتباطی (گفتن، شنیدن، تعامل) ضعف جدی دارد. رویکرد آن همچنان ترجمه‌محور و سنتی است، نه مهارت‌محور.

- شاخص تناسب موضوعات

موضوعات اخلاقی، فلسفی و دینی با رشته انسانی هماهنگ‌اند، اما پیوند کمی با زندگی روزمره و مسائل معاصر دارند؛ همانند درس دوم که به چهره سودمند و چهره زیان‌بار می‌پردازد:

«لِكُلِّ اخْتِرَاعٍ عِلْمِيٍّ وَابْتِكَارٍ فِي التَّقْنِيَّةِ وَجْهَانِ: وَجْهٌ نَافِعٌ وَوَجْهٌ مُضِرٌّ. وَ عَلَى الْإِنْسَانِ الْعَاقِلِ أَنْ يَسْتَفِيدَ مِنَ الْوَجْهِ النَّافِعِ» (Textbook, 2025: 22)

موضوعات علمی و اخلاقی مانند «چهره سودمند و زیان‌بار»، جذابت و ارتباط مستقیم با زندگی روزمره دارند. این شاخص با «انتخاب محتوا» (شاخص ۳) و «تناسب با نیازهای واقعی زبان‌آموزان» (شاخص ۲۲) هم‌راستا است. اهمیت آن در ایجاد انگیزه و پیوند میان یادگیری زبان و تجربه‌های واقعی دانش‌آموزان است زیرا وقتی موضوعات با علایق آنان هماهنگ باشد، یادگیری عمیق‌تر و پایدارتر خواهد شد.

- شاخص تناسب فرهنگی و ارزش‌ها

کاملاً منطبق با فرهنگ اسلامی-ایرانی است، ارزش‌های اخلاقی و دینی را به‌خوبی منتقل می‌کند، اما فاقد تنوع بین‌فرهنگی است همانند مقدمه کتاب عربی دوازدهم:

قال الإمام الخميني: «اللُّغَةُ الْعَرَبِيَّةُ لَنَا؛ لِأَنَّهَا لُغَةُ الْإِسْلَامِ، وَالْإِسْلَامُ لِلْجَمِيعِ» (Textbook, 2025: 1)

زبان عربی از آن ماست زیرا زبان اسلام است و اسلام برای همه است.

تأکید بر پیوند زبان عربی با اسلام و هویت فرهنگی، نشان‌دهنده توجه به ارزش‌های بنیادین آموزش رسمی است. این شاخص با «اصالت متون» (شاخص ۱۱) و «تناسب با نیازهای واقعی زبان‌آموزان» (شاخص ۲۲) ارتباط دارد. اهمیت آن در این است که زبان‌آموزان نه تنها زبان را می‌آموزند بلکه هویت فرهنگی و دینی خود را نیز تقویت می‌کنند. این پیوند فرهنگی، آموزش زبان را از سطح مهارت صرف به سطح تربیت فرهنگی ارتقا می‌دهد.

- شاخص اصالت و اعتبار متون آموزشی

متون از منابع اصیل دینی و ادبی انتخاب شده‌اند، طبیعی و معتبرند، به عنوان نمونه درس سوم از سه داستان کوتاه استفاده کرده است که نکته اخلاقی و تربیتی دارد، اما درس اول که با شعر عربی آغاز شده است (Textbook, 2025: 2) از نظر ادبی برای سطح متوسط دشوارند زیرا شعر دانش‌ثانویه زبان است و زمانی باید کتاب درسی به سمت شعر برود که دانش زبانی فراگیران کاملاً در سطح متوسط رو به بالا باشد. مثال:

دَوَاوُكَ فَيْكَ وَ مَا تُبْصِرُ وَ دَاوُكَ مِنْكَ وَ لَا تَشْعُرُ
أُ تَرْعَمُ أَنْكَ جِرْمٌ صَغِيرٌ وَ فَيْكَ انْطَوَى الْعَالَمُ الْأَكْبَرُ

(Textbook, 2025: 2)

استفاده از اشعار منسوب به امام علی (ع) نشان‌دهنده‌ی اتکای کتاب به منابع معتبر دینی و ادبی است. این اصالت باعث می‌شود زبان‌آموزان افزون بر یادگیری زبان، با میراث فرهنگی و معنوی خود نیز ارتباط برقرار کنند. ارتباط این شاخص با «تناسب فرهنگی» (شاخص ۱۰) و «اهداف آموزشی» (شاخص ۲۰) پررنگ است زیرا اعتبار متون، اعتماد زبان‌آموزان به محتوای آموزشی را افزایش می‌دهد و انگیزه‌ی یادگیری را تقویت می‌کند.

- شاخص ارائه و آموزش دستور زبان

از مواردی که کابینگزورث در فهرست بازبینه‌های مربوط به دستور مورد توجه قرار می‌دهد، این است که آیا اطلاعات پیش‌زمینه‌ای مناسب برای معرفی آن به زبان آموز ارائه شده است یا خیر؟ درس سوم بحث اسلوب الاستثناء (Textbook, 2025: 43) آموزش داده می‌شود، برای شروع از مثال عربی و تصویر کمک گرفته شده است، بدون شرح مفهوم استثناء و کاربرد آن برای فراگیر. آموزش قواعد به صورت استقرایی و متن‌محور انجام می‌شود؛ منظم و روشن است ولی کاربرد ارتباطی ندارد.

«اشْتَغَلَ مَنْصُورٌ فِي الْمَرْعَةِ نَشِيطاً» (Textbook, 2025: 25)

آموزش قاعده «حال» با مثال ساده و کاربردی، نشان‌دهنده‌ی ارائه روشن و قابل فهم دستور زبان است. این شاخص با «سازمان‌دهی زبانی» (شاخص ۴) و «تعادل بین ساختار و معنا» (شاخص ۱۴) ارتباط مستقیم دارد. اهمیت آن در این است که دستور زبان نه به صورت خشک، بلکه در قالب مثال‌های واقعی و قابل استفاده آموزش داده می‌شود، که یادگیری را پایدارتر و کاربردی‌تر می‌کند.

- شاخص انسجام تمرین‌ها

تمرین‌ها هدفمند و مرتبط با متن‌اند اما تنوع و تمرین‌های ترکیبی یا خلاقانه کم است همانند درس اول از کتاب عربی دوازدهم:

مثال «عَيْنِ الصَّحِيحِ وَالْخَطَا حَسَبَ نَصِّ الدَّرْسِ» (Textbook, 2025: 4)

درست و نادرست را بر اساس متن درس مشخص کن.

تمرین‌هایی که مستقیماً از متن درس استخراج شده‌اند، انسجام بین متن و تمرین را حفظ می‌کنند. این انسجام باعث می‌شود زبان‌آموزان ارتباط میان یادگیری نظری و کاربرد عملی را بهتر درک کنند. این شاخص با «یکپارچگی مهارت‌ها» (شاخص ۱۹) و «ارزیابی یادگیری» (شاخص ۲۸) پیوند دارد زیرا تمرین‌های منسجم هم به تثبیت یادگیری کمک می‌کنند و هم امکان سنجش دقیق‌تر را فراهم می‌سازند. تمرین‌ها برای تثبیت موارد آموخته شده و ارائه مثال‌های بافتارمند اهمیت دارند زیرا به زبان‌آموزان کمک می‌کنند که دریابند زبان در بافت چگونه عمل می‌کند (Cunningsworth, 1995). در درس پنجم منادی آموزش داده می‌شود، در بخش خودآزمایی به کمک آیات قرآن روی تثبیت منادی کار شده است، (Textbook, 2025: 76) از سوره «کافرون قل یا ایها الکافرون»، سوره «ابراهیم رب اجعلنی مقيم الصلاة»، سوره «انفطارا ایها الانسان»، سوره «آل عمران ربنا اننا» سوره «صاد یاداوود»، استفاده شده است؛

تمرین دوم از نهج البلاغه نمونه‌ای ذکر شده که منادی دارد، تمرین ششم ص ۸۱ مجلد نمونه‌های قرآنی با منادی ذکر شده است. این موارد به دانش‌آموز کمک می‌کند کاربرد منادی را در جمله دریابد.

- شاخص تعادل بین ساختار و معنا

تمرکز اصلی بر ساختار و ترجمه است؛ معنا در سطح ضمنی و بدون فعالیت‌های ارتباطی باقی مانده است؛ همانند درس اول که به بحث لای نفی جنس می‌پردازد:

«لَا شَيْءٌ أَحْسَنُ مِنَ الْعَفْوِ عِنْدَ الْقُدْرَةِ» (Textbook, 2025: 9)

مثال نحوی «لا رجل فی البیت» افزون بر آموزش ساختار دستوری، معنای روشن و کاربردی دارد. این تعادل نشان می‌دهد که آموزش زبان تنها به قواعد محدود نمی‌شود، بلکه فهم معنا نیز همزمان تقویت می‌شود. ارتباط این شاخص با «ارائه دستور زبان» (شاخص ۱۲) و «سازمان‌دهی آموزشی» (شاخص ۲) بسیار مهم است زیرا زبان‌آموزان باید هم ساختار را بیاموزند و هم بتوانند آن را در موقعیت‌های واقعی به کار بگیرند. کتاب عربی دوازدهم از نظر فرهنگی و سازمان آموزشی قوی است، اما در زمینه ارتباط زبانی، خلاقیت تمرین‌ها و پیوند با زندگی معاصر ضعف دارد.

- شاخص مهارت خواندن و درک مطلب

کتاب کاملاً متن‌محور است و مهارت خواندن محور اصلی آموزش محسوب می‌شود. متون از نظر سطح مناسب‌اند اما تا حدی دشوار. تمرین‌ها بیشتر بر ترجمه تمرکز دارند و فعالیت‌های تحلیلی، پیش‌خوانی و پس‌خوانی وجود ندارد. هدف «فهم متن» محقق شده ولی مهارت استنباط معنا و درک عمیق تقویت نمی‌شود.

فَقَزَّ بَعْلِمَ وَلَا تَطْلُبُ بِهِ بَدَلًا فَالْنَّاسُ مَوْتِي وَ أَهْلُ الْعِلْمِ أَحْيَاءُ

(Textbook, 2025: 2)

ترجمه: (پس دانش را به دست آور و جایگزینی نخواه مردم مرده‌اند و اهل دانش زنده‌اند).

متون اخلاقی و مفهومی عمیق، مانند اشعار امام علی (ع)، فرصت مناسبی برای تمرین درک مطلب فراهم می‌کنند. این شاخص با «انتخاب محتوا» (شاخص ۳) و «تناسب با نیازهای واقعی زبان‌آموزان» (شاخص ۲۲) ارتباط دارد. اهمیت آن در این است که زبان‌آموزان افزون بر یادگیری زبان، توانایی تحلیل و برداشت معنایی از متن را نیز تقویت می‌کنند که یکی از اهداف اصلی آموزش زبان است. وجود بخش خواندن در کتاب‌های آموزشی براساس نظر کانیگزورث می‌تواند با اهداف گوناگون صورت گیرد؛ از جمله بهبود مهارت و راهبردهای خواندن، ارائه مطلب جدید دستوری یا چرخه تکرار آن، گسترش واژگان، ارائه نمونه نوشتار، ارائه مطالب خواندنی و جذاب، درس چهارم پیرامون مفعول مطلق است، شایسته بود متن درس (نظام الطبیعة) تعداد قابل توجه مفعول مطلق در خود داشته باشد تا توجه دانش‌آموز جلب گردد و رنگ واژگانی که مفعول مطلق هستند از سایر واژگان متمایز شود که هیچکدام از این موارد محقق نشده است.

- شاخص مهارت نوشتن

فعالیت‌های نوشتاری محدود به ترجمه جملات کوتاه است و تمرین‌های خلاقانه یا تولیدی وجود ندارد و نوشتن صرفاً برای تثبیت واژه و دستور به کار رفته است لذا، انتظار سطح دوازدهم در ایجاد نوشتار ساده برآورده نشده است، همان‌گونه که در درس دوم ملاحظه می‌شود:

مثال «زَع فِي الْفَرَاغِ كَلِمَةٌ مُنَاسِبَةٌ حَسَبَ نَصِّ الدَّرْسِ» (Textbook, 2025: 24)

جای خالی را با واژه مناسب برحسب متن درس پر کن.

تمرین‌های عملکردی ساده، زمینه‌ای برای تقویت مهارت نوشتن در سطح پایه فراهم می‌کنند. اهمیت این شاخص در آن است که نوشتن، مهارتی تولیدی است و زبان‌آموز را از حالت دریافت‌کننده منفعل به تولیدکننده فعال تبدیل می‌کند. ارتباط آن با «آموزش واژگان» (شاخص ۶) و «ارزیابی یادگیری» (شاخص ۲۸) پررنگ است زیرا نوشتن هم به تثبیت واژگان کمک می‌کند و هم امکان سنجش میزان یادگیری را فراهم می‌سازد.

- شاخص مهارت شنیدن

هیچ تمرین شنیداری در کتاب وجود ندارد و فقط در مقدمه به «کتاب گویا» اشاره شده است. یادگیری شنیداری به معلم یا منابع خارج از کتاب وابسته است. مهارت درک گفتار و تلفظ به‌طور مستقل آموزش داده نمی‌شود. اشاره به منبع شنیداری مکمل، گرچه در متن اصلی تمرین شنیداری وجود ندارد، نشان‌دهنده توجه به اهمیت مهارت شنیدن است. این شاخص با «آشناسی و تلفظ» (شاخص ۷) و «مهارت گفتن» (شاخص ۱۸) ارتباط دارد زیرا شنیدن پایه‌ای برای گفتن است و تلفظ صحیح بدون شنیدن الگوهای درست امکان‌پذیر نیست. ضعف این بخش در نبود تمرین شنیداری مستقیم، نشان‌دهنده نیاز به توسعه بیشتر در کتاب است؛ لذا کتاب در تقویت خواندن و ترجمه عملکرد مطلوبی دارد، اما مهارت‌های نوشتن و شنیدن تقریباً نادیده گرفته شده‌اند و از دیدگاه آموزشی زبان، توازن مهارتی ندارد.

- شاخص مهارت گفتن

هیچ گفت‌وگوی نمونه یا تمرین گفتاری در کتاب وجود ندارد و تنها توصیه شده دانش‌آموز متن را با صدای بلند بخواند. تعامل شفاهی و تولید زبان رخ نمی‌دهد و مهارت گفتار عملاً حذف شده است، همانند مقدمه کتاب عربی دوازدهم: «از دانش آموزی بخواهید با صدای رسا بخش اعلموا را در کلاس بخواند. آنگاه هر جا لازم شد در هنگام خواندن، سؤالاتی را از سایرین بپرسیم» (Textbook, 2025: 3)

متن را با صدای بلند بخوان و با هم کلاسی‌هایت بحث کن.

خواندن متن با صدای بلند و بحث گروهی، هرچند محدود، زمینه‌ای برای تقویت مهارت گفتاری فراهم می‌کند. اهمیت این شاخص در آن است که گفتن، مهارت ارتباطی اصلی است و بدون آن یادگیری زبان ناقص می‌ماند. ارتباط آن با «گفتار و گفتمان» (شاخص ۸) و «یکپارچگی مهارت‌ها» (شاخص ۱۹) روشن است زیرا گفتن باید در کنار خواندن، شنیدن و نوشتن تقویت شود تا زبان‌آموز بتواند در موقعیت‌های واقعی ارتباط برقرار کند.

- شاخص یکپارچگی مهارت‌ها

تمرکز اصلی بر خواندن است و سایر مهارت‌ها به صورت مستقل یا هماهنگ آموزش داده نمی‌شوند و ارتباط میان مهارت‌ها ضعیف و فعالیت‌های چندمهارتی وجود ندارد همانند درس نخست کتاب:

مثال عربی «النَّصُّ، الْمُعْجَمُ، وَالتَّدْرِيبُ مُرْتَبِطُونَ» (Textbook, 2025: 2-18)

متن، واژگان و تمرین‌ها با هم مرتبط‌اند.

ارتباط میان متن، واژگان و تمرین‌ها نشان‌دهنده پیوستگی عمودی و افقی بین اجزای درس است. این یکپارچگی باعث می‌شود زبان‌آموزان مهارت‌ها را نه به صورت جداگانه بلکه در تعامل با یکدیگر بیاموزند. ارتباط این شاخص با «مهارت‌های زبانی» (شاخص ۵) و «انسجام تمرین‌ها» (شاخص ۱۳) پررنگ است زیرا یادگیری زبان زمانی موفق است که مهارت‌ها در یک نظام منسجم و هماهنگ تقویت شوند.

- شاخص ارتباط با اهداف آموزشی

کتاب کاملاً با هدف رسمی آموزش عربی در ایران، یعنی «فهم قرآن و متون دینی»، هماهنگ است. با این حال، با اهداف ارتباطی آموزش زبان در سطح جهانی تطابق ندارد، همانگونه که در مقدمه کتاب عربی دوازدهم آمده است:

«رویکرد برنامه درسی عربی براساس برنامه درسی ملی این است: پرورش مهارت‌های زبانی به منظور تقویت فهم قرآن و متون دینی و کمک به زبان و ادبیات فارسی» (Textbook, 2025: 1)

بیان صریح هدف آموزشی کتاب (فهم قرآن و متون دینی) نشان‌دهنده هم‌راستایی محتوای درسی با اهداف کلان آموزشی است. اهمیت این شاخص در آن است که زبان‌آموزان بدانند یادگیری آنان چه مقصدی دارد و چرا باید این مسیر را طی کنند. ارتباط آن با «تناسب با نیازهای واقعی زبان‌آموزان» (شاخص ۲۲) و «تناسب کلی و ارزیابی نهایی» (شاخص ۳۰) روشن است زیرا اهداف آموزشی جهت‌دهنده‌ی کل فرایند یادگیری هستند.

- شاخص تناسب با سطح یادگیرنده

واژگان سنگین و قواعد پیچیده دارد، اما برای دانش‌آموزان انسانی با راهنمایی معلم قابل درک است. سطح علمی کمی بالاتر از میانگین، ولی قابل قبول است؛ همانند درس اول:

أَيُّهَا الْفَاخِرُ جَهْلًا بِالنَّسَبِ	إِنَّمَا النَّاسُ لَأُمٌّ وَ لَأَبٌ
هَلْ تَرَاهُمْ خَلَقُوا مِنْ فَضَّةٍ	أَمْ حَدِيدٍ أَمْ نُحَاسٍ أَمْ ذَهَبٍ
بَلْ تَرَاهُمْ خَلَقُوا مِنْ طِينَةٍ	هَلْ سَوَى لَحْمٍ وَ عَظْمٍ وَ عَصَبٍ
إِنَّمَا الْفَخْرُ لِعَقْلِ ثَابِتٍ	وَ حَيَاءٍ وَ عَفَافٍ وَ أَدَبٍ

(Textbook, 2025: 3)

زبان ساده و مفهومی شعر، متناسب با سطح دانش‌آموز انسانی است که پنج سال آموزش عربی پشت سر گذاشته. این تناسب مانع از ایجاد احساس دشواری یا بی‌ارتباطی می‌شود و یادگیری را روان‌تر می‌سازد. ارتباط این شاخص با «انتخاب محتوا» (شاخص ۳) و «تناسب با نیازهای واقعی زبان‌آموزان» (شاخص ۲۲) پررنگ است زیرا سطح مناسب، انگیزه و اعتماد به نفس زبان‌آموز را تقویت می‌کند.

- شاخص تناسب با نیازهای زبان‌آموزان

کتاب نیاز تحصیلی رشته انسانی (درک متون دینی و ادبی) را به‌خوبی تأمین می‌کند، اما در زمینه مهارت‌های ارتباطی و کاربردی کارایی ندارد. بیان هدف آموزشی کتاب (فهم قرآن و متون دینی) نشان‌دهنده هم‌راستایی با نیازهای فرهنگی و دینی دانش‌آموزان است. اهمیت این شاخص در آن است که یادگیری زبان تنها به مهارت ارتباطی محدود نمی‌شود بلکه به نیازهای واقعی و هویتی زبان‌آموزان پاسخ می‌دهد. ارتباط آن با «اهداف آموزشی» (شاخص ۲۰) و «تناسب فرهنگی» (شاخص ۱۰) روشن است زیرا آموزش زبان باید همزمان با نیازهای عملی و فرهنگی پیش برود. بنابراین، کتاب عربی دوازدهم در تحقق اهداف آموزشی ملی موفق است، اما از نظر رویکرد ارتباطی و تقویت مهارت‌های گفتار و شنیدن ضعف آشکاری دارد و نیاز به اصلاح برای یادگیری زبان واقعی احساس می‌شود.

- شاخص نقش معلم در فرآیند آموزش

بخش «سخنی با دبیران» دستورالعمل تدریس، زمان‌بندی و روش متن‌محور را توضیح می‌دهد. دبیر نقش اصلی در هدایت و تبیین مفاهیم دارد. طراحی کتاب وابسته به معلم است، اما راهنمایی دقیق و مؤثری ارائه می‌کند: مثال عربی «دَوْرُ الْمُعَلِّمِ هُوَ التَّوْجِيهُ وَ التَّصْحِيحُ، وَ التَّرْجَمَةُ عَلَى الطُّلَّابِ» (Textbook, 2025: 1) نقش معلم راهنمایی و تصحیح است و ترجمه بر عهده دانش‌آموز است. تأکید بر نقش هدایت‌گر معلم و فعال بودن دانش‌آموز، نشان‌دهنده رویکرد آموزشی مشارکتی است. اهمیت این شاخص در آن است که معلم تنها انتقال‌دهنده دانش نیست بلکه تسهیل‌گر یادگیری است. ارتباط آن با «امکان خودآموزی» (شاخص ۲۴) و «انسجام تمرین‌ها» (شاخص ۱۳) پررنگ است زیرا نقش معلم در ایجاد تعادل میان هدایت و استقلال زبان‌آموزان حیاتی است.

- شاخص امکان خودآموزی

کتاب شامل توضیحات قواعد، معانی واژگان و تمرین‌های خودارزیابی است و تا حدی قابلیت مطالعه مستقل دارد، اما نبود پاسخ‌نامه و راهنمای گام‌به‌گام موجب وابستگی نسبی به دبیر می‌شود. قواعد کتاب برای یادگیری خودآموز نوشته شده‌اند و نیازی به جزوه مکمل نیست. تأکید بر خودآموز بودن کتاب، نشان‌دهنده توجه به استقلال یادگیری است. اهمیت این شاخص در آن است که زبان‌آموزان می‌توانند بدون وابستگی کامل به معلم، مسیر یادگیری را ادامه دهند. ارتباط آن با «نقش معلم» (شاخص ۲۳) و «منابع پشتیبان» (شاخص ۲۵) روشن است زیرا خودآموزی زمانی موفق است که هم منابع کافی وجود داشته باشد و هم نقش معلم به‌عنوان راهنما حفظ شود.

- شاخص منابع و ابزارهای پشتیبان

کتاب گویا و راهنمای دبیر ارائه شده، ولی کتاب‌کار یا نسخه دیجیتال ندارد. منابع جانبی موجود سنتی‌اند و در مقایسه با نیازهای امروزی محدود به‌شمار می‌روند.

«شیوه تألیف کتاب‌های عربی هفتم تا دوازدهم متن محوری است. انتظار می‌رود دانش‌آموز پایه دوازدهم رشته ادبیات و علوم انسانی بتواند در پایان سال تحصیلی متون و عبارات ساده قرآنی، حدیث و نیز ترکیبات و عبارات عربی متون نظم و نثر فارسی را در حد ساختارهای خوانده شده، درست بخواند و معنای آنها را بفهمد و ترجمه کند»

(Textbook, 2025: 2)

معرفی کتاب گویا برای تمرین تلفظ و خواندن، نشان‌دهنده‌ی توجه به ابزارهای مکمل آموزشی است. اهمیت این شاخص در آن است که منابع پشتیبان، کیفیت یادگیری را افزایش می‌دهند و امکان تمرین بیشتر را فراهم می‌سازند. ارتباط آن با «آواشناسی و تلفظ» (شاخص ۷) و «مهارت شنیدن» (شاخص ۱۷) پررنگ است زیرا ابزارهای شنیداری و دیداری، یادگیری زبان را چندبعدی و مؤثرتر می‌کنند.

- شاخص طراحی بصری و صفحه‌آرایی

صفحه‌آرایی منظم، فونت خوانا و رنگ‌بندی ساده دارد. تصاویر کم و بیشتر تزئینی‌اند، در نتیجه کتاب از نظر بصری جذابیت بالایی ندارد، هرچند از نظر نظم و خوانایی مطلوب است.

بخش واژگان در جدولی منظم با ترجمه و جمع‌های مکسر ارائه شده است. صفحه‌آرایی منظم و طراحی بصری واضح در بخش واژگان، یادگیری را تسهیل می‌کند و مانع از سردرگمی زبان‌آموزان می‌شود. اهمیت این شاخص در آن است که شکل ارائه محتوا به اندازه خود محتوا مهم است. ارتباط آن با «جذابیت و انگیزش‌آفرینی» (شاخص ۲۷) و «انسجام تمرین‌ها» (شاخص ۱۳) پررنگ است زیرا طراحی مناسب، انگیزه و تمرکز زبان‌آموز را افزایش می‌دهد.

- شاخص جذابیت و انگیزش‌آفرینی

محتوا از نظر اخلاقی و دینی غنی است، اما از لحاظ بصری و تعاملی ضعیف است. انگیزه درونی (ارزشی) را تقویت می‌کند ولی در ایجاد انگیزه بیرونی و سرگرمی ناکام است. همانند درس سوم:

«ثَلَاثُ قِصَصٍ قَصِيرَةٍ» (Textbook, 2025: 38)

استفاده از داستان‌های کوتاه تاریخی، جذابیت و انگیزه‌ی یادگیری را تقویت می‌کند. اهمیت این شاخص در آن است که یادگیری زبان بدون انگیزه پایدار نمی‌ماند. ارتباط آن با «تناسب موضوعات با علایق زبان‌آموزان» (شاخص ۹) و «تناسب فرهنگی» (شاخص ۱۰) روشن است زیرا جذابیت محتوا، زبان‌آموز را به ادامه مسیر یادگیری ترغیب می‌کند و تجربه آموزشی را لذت‌بخش‌تر می‌سازد.

- شاخص ارزیابی و سنجش یادگیری

بخش «اختبر نفسک» ابزار اصلی ارزیابی است و دانش زبانی را می‌سنجد، اما ارزیابی مهارت‌های ارتباطی و بازخورد دقیق وجود ندارد. آزمون نهایی و پاسخ‌نامه هم پیش‌بینی نشده است.

مثال «اَخْتَبِرْ نَفْسَكَ: ترجم الآيات الكريمة، ثُمَّ عَيِّنِ الْحَالَ» (Textbook, 2025: 27)

«اَخْتَبِرْ نَفْسَكَ: انتخاب الترجمة الصحيحة، ثُمَّ عَيِّنِ المفعول المطلق، واذكُرْ نَوْعَهُ» (Textbook, 2025: 63)

خودت انتخاب کن: بدون کمک به پرسش‌ها پاسخ بده.

تمرین‌های فردی و سنجشی در پایان درس، نشان‌دهنده طراحی برای ارزیابی یادگیری هستند. اهمیت این شاخص در آن است که بدون ارزیابی، میزان موفقیت آموزش مشخص نمی‌شود. ارتباط آن با «انسجام تمرین‌ها» (شاخص ۱۳) و «مهارت نوشتن» (شاخص ۱۶) پررنگ است زیرا تمرین‌های سنجشی هم به تثبیت یادگیری کمک می‌کنند و هم امکان بازخورد دقیق را فراهم می‌سازند.

- شاخص پیوستگی با سطوح قبلی و بعدی آموزش

کتاب ادامه منطقی پایه‌های قبل است و پیوستگی آموزشی خوبی دارد. با این حال، تمرکز آن بر آمادگی برای امتحانات است نه مهارت کاربردی در سطوح بالاتر.

«این کتاب ادامه پنج کتاب پیشین است. بسیاری از آموخته‌های پنج سال گذشته در متون، عبارات و تمرین‌های این

کتاب تکرار شده است» (Textbook, 2025: 6)

ما در پایان برنامه آموزشی شش‌ساله هستیم و بیان صریح پیوستگی کتاب دوازدهم با آموزش‌های پایه‌های قبل، نشان‌دهنده طراحی مرحله‌ای و نظام‌مند است. اهمیت این شاخص در آن است که یادگیری زبان یک فرآیند طولانی‌مدت است و هر سطح باید بر پایه‌ی سطح قبلی بنا شود. ارتباط آن با «طراحی و سازمان‌دهی مجموعه» (شاخص ۱) و «تناسب کلی» (شاخص ۳۰) روشن است زیرا پیوستگی آموزشی، مسیر یادگیری را منسجم و هدفمند می‌سازد.

- شاخص تناسب کلی و ارزیابی نهایی

کتاب از نظر محتوا، ساختار و اهداف آموزشی، منسجم و موفق است. در تحقق هدف ملی «فهم متون دینی» بسیار مؤثر است، اما در توسعه مهارت‌های ارتباطی و جذابیت بصری ضعف دارد؛ همان‌گونه که در مقدمه کتاب آمده است:

«هدف این کتاب فهم متن است، اگر شما بتوانید متون عربی را خوب بخوانید، درست بفهمید و درست ترجمه کنید،

خود به خود می‌توانید از فارسی به عربی نیز ترجمه کنید و حتی سخن بگویید» (Textbook, 2025: 6)

هدف کتاب فهم و ترجمه صحیح متون است، و بیان هدف کلی کتاب (فهم و ترجمه صحیح متون) نشان‌دهنده هم‌راستایی ساختار، محتوا و روش‌های آموزشی با اهداف کلان است. اهمیت این شاخص در آن است که تناسب کلی، کیفیت نهایی کتاب را مشخص می‌کند و نشان می‌دهد همه اجزا در خدمت یک هدف واحد هستند. ارتباط آن با «اهداف آموزشی» (شاخص ۲۰) و «تناسب با نیازهای واقعی زبان‌آموزان» (شاخص ۲۲) پررنگ است زیرا ارزیابی نهایی باید نشان دهد که کتاب توانسته نیازها و اهداف آموزشی را برآورده کند. بنابراین، کتاب عربی دوازدهم از نظر ساختار، محتوا و هماهنگی با اهداف رسمی آموزش موفق است، اما در تقویت مهارت‌های ارتباطی، جذابیت دیداری و نوآوری آموزشی نیازمند بازنگری جدی است.

نتایج در جدول زیر آمده است.

جدول ۲. ارائه یافته‌های پژوهش

نمره از ۲:	نام شاخص: ۱۶-۳۰	نمره از ۲:	نام شاخص: ۱-۱۵
۱	مهارت نوشتن	۱۰۷	طراحی و سازمان‌دهی کتاب
۰٫۸	مهارت شنیدن	۱۰۶	سازمان‌دهی آموزشی و ارائه مطالب
۰٫۸	مهارت گفتن	۱۰۷	انتخاب و سطح‌بندی محتوا
۱	یکپارچگی مهارت‌ها	۱۰۶	سازمان‌دهی زبانی
۱۰۹	ارتباط با اهداف آموزشی	۱۰۲	مهارت‌های زبانی
۱۰۶	تناسب با سطح یادگیرنده	۱۰۵	آموزش واژگان
۱۰۵	تناسب با نیازهای زبان‌آموزان	۱۰۴	آشناسی و تلفظ
۱۰۸	نقش معلم در فرآیند آموزش	۱	گفتار و گفتمان
۱۰۵	امکان خودآموزی	۱۰۶	تناسب موضوعات
۱۰۴	منابع و ابزارهای پشتیبان	۱۰۸	تناسب فرهنگی و ارزش‌ها
۱۰۶	طراحی بصری و صفحه‌آرایی	۱۰۷	اصالت و اعتبار متون آموزشی
۱۰۴	جذابیت و انگیزش‌آفرینی	۱۰۸	ارائه و آموزش دستور زبان
۱۰۴	ارزیابی و سنجش یادگیری	۱۰۴	انسجام تمرین‌ها
۱۰۷	پیوستگی با سطوح قبلی و بعدی آموزش	۱۰۳	تعادل بین ساختار و معنا
۱۰۶	تناسب کلی و ارزیابی نهایی	۱۰۷	مهارت خواندن و درک مطلب

بر اساس تحلیل جامع انجام‌شده بر مبنای چارچوب ارزیابی کانیگزورث، کتاب عربی پایه دوازدهم رشته ادبیات و علوم انسانی از نظر ساختاری، محتوایی و همسویی با اهداف کلان آموزشی نظام رسمی ایران، اثری منسجم و هدفمند ارزیابی شده است. میانگین نمره کسب‌شده (حدود ۱٫۵ از ۲) نشان‌دهنده آن است که این کتاب در مجموع از سطح قابل‌قبولی برخوردار است و حدود ۷۵ درصد با معیارهای یک کتاب درسی مناسب منطبق است. کتاب در شاخص‌های کلیدی همچون ارتباط با اهداف آموزشی (نمره ۱٫۹)، تناسب فرهنگی و ارزشی (۱٫۸)، آموزش دستور زبان (۱٫۸) و نقش معلم (۱٫۸) عملکردی مطلوب از خود نشان داده است. این امر حاکی از آن است که مؤلفان به‌خوبی توانسته‌اند محتوایی هماهنگ با سیاست‌های آموزشی کشور و مبتنی بر ارزش‌های اسلامی - ایرانی طراحی کنند، ضمن آنکه جایگاه راهبردی معلم را در فرایند تدریس به رسمیت شناخته‌اند. هم‌چنین، کتاب از نظر انسجام ساختاری، سطح‌بندی محتوا، اصالت متون و پیوستگی با پایه‌های قبلی نمرات بالایی (۱٫۷) دریافت کرده که نشان‌دهنده طراحی منظم و گام‌به‌گام آن است.

با این حال، ارزیابی صورت‌گرفته نقاط ضعف عمده‌ای را نیز آشکار ساخته است. کتاب در حوزه مهارت‌های ارتباطی عملکرد ضعیفی دارد؛ به‌طوری که مهارت شنیدن (۰٫۸)، مهارت گفتن (۰٫۸) و مهارت نوشتن (۱٫۰) در پایین‌ترین سطح امتیازی قرار گرفته‌اند. این امر بیانگر سیطره رویکرد سنتی و ترجمه‌محور در تألیف کتاب است که در آن تمرکز اصلی بر درک متن و ترجمه قرار گرفته و جنبه‌های کاربردی و تعاملی زبان به حاشیه رانده شده‌اند. شاخص یکپارچگی

مهارت‌ها نیز با نمره ۱،۰ گویای عدم تعادل و ارتباط منطقی میان مهارت‌های چهارگانه زبانی است. افزون بر این، کتاب از نظر جذابیت بصری، تنوع منابع پشتیبان و طراحی تمرین‌های تعاملی و خلاقانه نیز با کاستی‌هایی روبه‌روست. شاخص‌هایی چون جذابیت و انگیزش‌آفرینی (۱،۴)، منابع و ابزارهای پشتیبان (۱،۴) و انسجام تمرین‌ها (۱،۴) حاکی از نیاز به به‌روزرسانی در زمینه ارائه محتوا، استفاده از فناوری‌های آموزشی و تنوع‌بخشی به فعالیت‌های یادگیری است.

بحث و نتیجه‌گیری

بررسی تحلیلی ۳۰ شاخص کانینگزورث بر کتاب عربی، زبان قرآن ۳ (پایه دوازدهم انسانی) نشان داد که این کتاب از منظر طراحی آموزشی، محتوا، اهداف و سازمان‌دهی، اثری منسجم و هدفمند است که به‌خوبی در چارچوب سیاست‌های آموزشی کشور جای می‌گیرد. نویسندگان کتاب با اتخاذ رویکرد متن‌محور و آموزش استقرایی دستور زبان توانسته‌اند پیوستگی منطقی میان سطوح پیشین و این پایه را حفظ کنند و فرایند یادگیری را از مفاهیم ساده به مفاهیم پیچیده هدایت نمایند. از دیدگاه کانینگزورث، کتاب مناسب زبانی باید میان مهارت‌های چهارگانه، اهداف آموزشی، تناسب فرهنگی و نیازهای واقعی یادگیرنده تعادل برقرار کند. یافته‌های این تحلیل نشان می‌دهد که کتاب عربی دوازدهم انسانی در بخش‌هایی مانند اصالت متون، انسجام آموزشی، تناسب با فرهنگ و ارزش‌های اسلامی، و وضوح دستور و واژگان انطباق بالایی با شاخص‌های یادشده دارد، اما در بخش‌هایی چون تنوع مهارت‌ها، جنبه‌های ارتباطی زبان، تمرین‌های گفتاری و شنیداری، و جذابیت بصری و انگیزشی از استانداردهای بین‌المللی فاصله دارد. به‌طور میانگین، میزان انطباق این کتاب با شاخص‌های کانینگزورث حدود ۷۵ درصد برآورد شد. این عدد نشان می‌دهد که کتاب از نظر علمی و ساختاری قابل قبول است، ولی نیازمند اصلاح و به‌روزرسانی در حوزه مهارت‌های ارتباطی و روش‌های آموزشی است. نکته مهم آن است که هدف اصلی این کتاب، نه آموزش زبان عربی برای کاربرد روزمره، بلکه پرورش توان درک و ترجمه متون دینی، قرآنی و ادبی است. بر همین اساس، تأکید آن بر ترجمه، نحو و واژگان تخصصی کاملاً منطقی و هم‌سو با اهداف آموزشی نظام رسمی ایران است. بااین‌حال، اگر رویکرد آموزش عربی در آینده به سمت کاربردی و ارتباطی شدن حرکت کند، این کتاب باید از نظر محتوایی و مهارتی بازنگری شود تا بتواند پاسخگوی نیازهای زبانی و ارتباطی دانش‌آموزان در دنیای امروز باشد. در مجموع، کتاب عربی دوازدهم انسانی را می‌توان اثری هدفدار، منسجم و فرهنگی دانست که در راستای مأموریت آموزشی خود موفق عمل کرده است، اما از منظر رویکرد ارتباطی و فراگیر آموزش زبان نیازمند توسعه و بازطراحی است. افزودن تمرین‌های شنیداری و گفتاری، تنوع تصویری، فعالیت‌های گروهی و خودآموزی، می‌تواند این کتاب را به اثری جامع‌تر و مطابق‌تر با معیارهای جهانی آموزش زبان بدل سازد.

References

- Abbasi et al. (2020). Analysis of the Al-Arabiyya lil-Alam Series and the Mina Textbook in Teaching Arabic and Persian from the Teachers' Perspective. *Journal of Studies in Teaching and Learning Arabic*, Vol. 5, No. 9, 31-48. [Persian]
- Allen, J.P.B. (1974). Pedagogical Grammar. In Allen, J. P., & Corder, P. S. (Eds.), *The Edinburgh course in applied linguistics* (Vol. 35, pp. 59-92). Oxford University Press.
- Allwright, R.I. (1981). What do we want teaching materials for? *ELT Journal*, 36(1), 5-18.
- Almasi, M.; Sahraei, R.M (2023). Evaluation of the Educational Series Applied Vocabulary Instruction Based on Cunningsworth's Criteria. *Journal of International Persian Language Teaching Studies*, Vol. 8, No. 11, 119-158. [Persian]
- Armand, M. (2020). A Critique of the Book Research and Writing of Textbooks. *Critical Research Journal of Texts and Programs of the Humanities and Cultural Studies*, Vol. 20, No. 10, 3-17. [Persian]

- Breen, M. & Candlin, C. (1987). Which materials? A consumer's and designer's guide. In Sheldon, L. E. (Ed.), *ELT Textbooks and Materials* (15-21).
- Brown, H. D. (1994). *Principles of language learning and teaching*. Boston: Prentice Hall Regents.
- Burns, A. (2010). *Doing action research in English language teaching: A guide for practitioners*. New York: Routledge.
- Cunningsworth, A. (1995). *Choosing your coursebook*. Oxford: Macmillan.
- Cunningsworth, A. (2007). *Choosing your coursebook*. Oxford, England: Heinemann.
- Hanifi, M.; Montazeri Rad, Z.; Nadali Zadeh, M. (2024). Evaluation of the Textbook Mina 1 Based on an Integration of McDonough and Cunningsworth's Models. *Journal of International Persian Language Teaching Studies*, Vol. 10, No. 19, 43-78. [Persian]
- Hinkel, E. & Fotos, S. (2007). *New perspectives on grammar teaching in second language classrooms*. New York: Routledge.
- Kia Shemshaki, L.; Sahraei, R.M (2018). Evaluation of the Educational Series Farsi Shirin Ast Based on Cunningsworth's Criteria. *Specialized Quarterly of Language Research, Alzahra University*, No. 27, 147-169. [Persian]
- Litz, D.R.A. (2000). Textbook evaluation and ELT management: A south Korean case study. *Asian EFL Journal*, 53. Retrieved from <http://asian-efl-journal.com/2356/thesis/2005/10/textbook-evaluation-and-elt-management-a-south-korean-case-study/>
- Lock, G. (2005). *Functional English Grammar: An introduction for second language teachers*. New York: Cambridge University Press.
- Mackeahine, W.j. (1986), *Teaching Tip: A Guidebook for the Beginning College Teacher* Lexington, Massachuset: D.C. Health and company.
- Mackey, A. (1999). Input, interaction, and second language development: An empirical study of question formation in ESL. *Studies in Second Language Acquisition*, 21(4), 557-587.
- Mackey, A. (2006). Feedback, noticing and instructed second language learning. *Applied Linguistics*, 27(3), 405-430.
- Mc Donough, J, & Shaw, C (2003). *Materials and Methods in ELT*, Oxford: Blackwel
- McDonough, J. & Shaw, C. (1993). *Materials and methods in ELT*. Oxford: Blackwell.
- McGrath, I. (2002). *Materials evaluation and design for language teaching*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Miekley, J. (2005). *ESL textbook evaluation checklist*. The Reading Matrix, 5 (2). Retrieved.
- Mohammadi Rok'ati, D. (2016). Approach Foundations in Compiling the University Textbook Arabic Conversation Based on Foreign Language Teaching Principles. *Journal of Research and Writing of Academic Books*, Spring and Summer, 26-47. [Persian]
- Mohammadyarlou, A. (1403). Evaluation of the Persian Language Series Based on Cunningsworth's (1995) Criteria for Selecting Appropriate Textbooks. *Journal of Persian Language Teaching to Non-Persian Speakers*, Vol. 13, No. 2, 53-82. [Persian]
- Nourian, M. (1393). *Methods of Evaluating University Textbooks: Advantages and Limitations*. Research and Writing of Academic Books. [Persian]
- Nunan, D. (2003). *Practical English language teaching*. New York: Mc Graw Hill.
- O'Neill, R. (1982). Why use textbooks? *ELT Journal*, 36(2), 104-111.
- Odlin, T. (Ed.) (1994). *Perspectives on Pedagogical Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ruby, R. (2003). Selection of materials. In Tomlinson, B. (Ed.), *Developing materials for language teaching* (pp. 37-57). London: Continuum.
- Sheldon, L. E. (1988). Evaluating ELT textbooks and materials. *ELT Journal*, 42(4), 237-246.
- Swales, J. (1980). ESP: The textbook problem. *ESP Journal*, 1(1), 11-23.
- Textbook (2025). *Arabic: The Language of the Qur'an (3)*. Tehran: Organization for Educational Research and Planning, 8th ed. [Persian]
- Tomlinson, B. (2002). Materials development. In R. Carter & D. Nunan (Eds.), *Teaching English to speakers of other languages* (pp. 66-71). Cambridge: Cambridge University Press.
- Tomlinson, B. (Ed.) (1999). Materials development for language teachers. *Modern English Teacher*, 8(1), 62-64.
- Williams, D. (1983). Developing criteria for textbook evaluation. *ELT Journal*, 37(3), 251-255.

